

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Český jazyk IV s didaktikou

Seminární práce spojující téma vývoje jazyka s konkrétní kurikulární
oblastí na 1. stupni ZŠ

Vyučující: doc. PhDr. Martina Šmejkalová Ph.D.

Jméno: Mgr. Anežka Vlasatá

Obor: CŽV - Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Datum odevzdání: 27. 12. 2020

Úvod

Zadání této práce bylo zamyslet se, jak bych já jako učitel(ka) mohl(a) do výuky na 1. stupni ZŠ zakomponovat problematiku a základní otázky související s vývojem českého jazyka. Jak by se dalo s žáky pracovat se starými písemnými prameny či jinými artefakty a co bychom my jako učitelé chtěli, aby si žáci díky nim uvědomili.

Mě samotnou napadlo více různých možností. Nakonec jsem se rozhodla vycházet ze svojí původní vystudované specializace - hudební výchovy, kterou jsem (před tím, než jsem odešla na mateřskou dovolenou) učila jak na prvním tak i na druhém stupni ZŠ.

V hodinách hudební výchovy jsme se samozřejmě zabývali zápisem not. Pro žáky, kteří nenavštěvovali ve svém volném čase ZUŠ to často býval problém, naučit se noty číst i zapisovat. Já sama jsem si uvědomila, že je vlastně naprosto zbytečné, aby žáci uměli noty, pokud podle nich nebudou umět hrát, zpívat nebo alespoň vytleskávat nějaký rytmus - prostě sami aktivně produkovat (byť třeba úplně elementární) hudbu. Že je úplně jedno, jestli budou sice vědět, že nota g1 leží na druhé notové lince a že půlová nota se hraje na dvě doby, ale v hudební praxi to nebudou umět využít. Což se bohužel často dělo, jelikož naučit třídu o 20 žácích hrát podle not např. na jednoduché Orffovy hudební nástroje (s hodinovou dotací 1 hodina týdně) je ve většině případů opravdu nereálné.

Proto jsme si často volili s žáky svůj vlastní jednoduchý zápis, podle kterého jsme hráli. Např. na roury (Boomwhackers) jsme hráli podle barev. Někaké známé hudební skladby jsme s žáky doprovázeli hrou na tělo podle jednoduchých grafických partitur (předem daných nebo vymyšlených samotnými žáky) apod.¹

Jako zásadní poznatek z výuky hudební výchovy na základní škole jsem si proto vzala to, že je důležité nechat žáky zakusit potřebu zapsat svůj hudební nápad, myšlenku nebo umět přečíst nějaký zápis, na kterém jsme se společně jako třída shodli a můžeme podle něj hrát. Pokud žáci zažijí, že můžou společně hrát nebo něco tvořit, dává jim to mnohem větší smysl a tedy i motivaci, aby se v čtení hudebního zápisu a hraní zlepšovali, třeba vymysleli nějakou svoji jednoduchou verzi zápisu a nebo se časem naučili opravdu hrát/zpívat/bubnovat i podle not, což ale vlastně není ani až tak důležité.

Proč to vše zde píši je to, že jsem si všimla jisté analogie v historickém vývoji notového zápisu a historickém vývoji českého pravopisu. Na počátku vždy stojí potřeba člověka zapsat/zaznamenat nějakou svoji myšlenku, nejprve třeba jen pro sebe, abych si svůj nápad mohl později připomenout,

¹ Možností je mnoho, hezké příklady jsou uvedeny např. na webové stránce www.jaknahudebku.cz

vybavit a znovu s ním pracovat. Později pak vyvstává potřeba svoji myšlenku sdělit a nějak předat i ostatním. Musím najít způsob jak. Pochopím, že je užitečné mít nějaký jednotný kodifikovaný způsob, na kterém se domluví větší množství jedinců a budu tak moci zapisovat svoje myšlenky a zároveň i číst myšlenky ostatních. Tento kodifikovaný způsob zápisu však nezůstává neměnný, samozřejmě se vyvíjí, zdokonaluje, zjednodušuje, zefektivňuje, reaguje na změny.

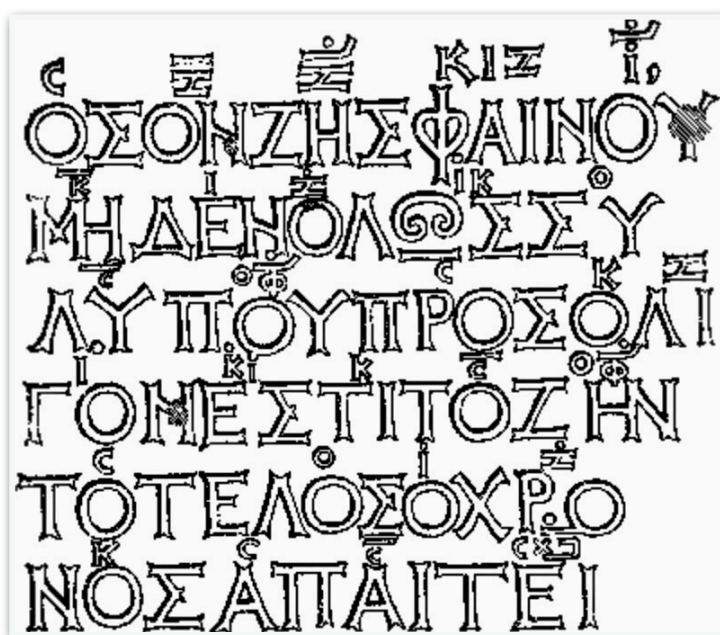
Jsem přesvědčená, že pokud věnujeme čas, aby žáci sami prošli celým tímto procesem a vzbudíme v nich potřebu, aby sami vytvořili svůj vlastní znakový systém, kterým budou schopni zapsat/jinak sdělit (oni sami nebo i jako celá třída) svoje myšlenky, budou lépe schopni pochopit to, že se například forma českého pravopisu či notového zápisu v průběhu času měnila a bude je třeba více zajímat, jak tato forma dříve vypadala.

Tato práce se tedy skládá s teoretické i praktické části. Nejprve zde velmi stručně nastíním vývoj notového zápisu a vývoj českého pravopisu. Jde o témata, kterých bychom se na prvním stupni mohli lehce dotknout a která mají vlastně mnoho společného, i když dle rozvrhu spadají do dvou různých předmětů - hudební výchovy a českého jazyka. Dále pak se pokusím navrhnout některé aktivity, které by se s žáky daly k těmto tématům dělat. Konkrétně jsem si k rozboru vybrala naši nejstarší dochovanou českou duchovní píseň *Hospodine pomiluj ny*, která krásně ilustruje původní hudební i jazykovou složku.

Přehled vývoje hudebního (notového) zápisu

1) Seikilova píseň

- Nejstarším dochovaným záznamem textu a hudby z doby kolem 200 př. n. l.
- Jedná se o první známý grafický záznam hudby v Evropě. Znaky nad písmeny značí hudební složku textu.

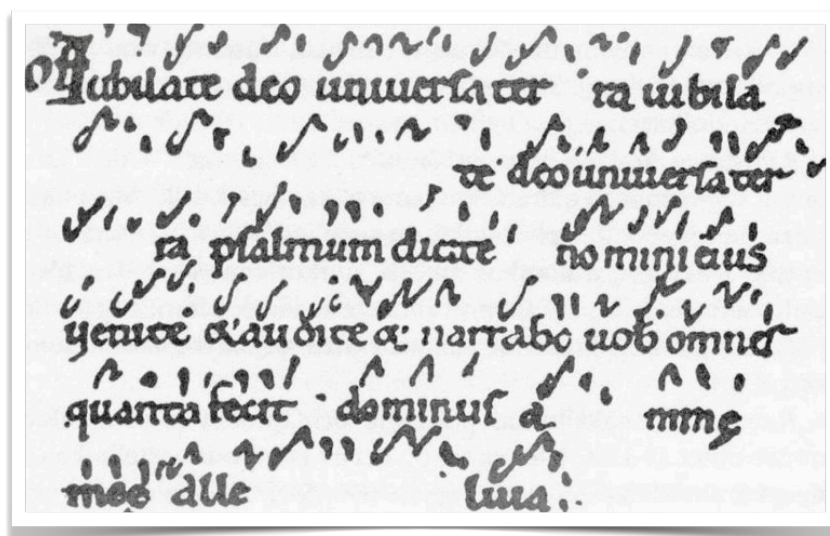

ϸ ζ̄ ζ̄̇ κ ι ζ ι̇ κ̄ ι ζ̇ ι̇κ̄ ο ϸ̄ οϕ̄
Ὅ σον ζῆς, φαί νου, μη δέν ὄλ ως σύ λυ ποῦ·
ϸ κ ζ ι̇ κ̄ ι̇ κ̄ ϸ̄ οϕ̄ ϸ κ ο ι̇ ζ̇ κ̄ ϸ̄ ϸ̄ ϸ̄ ι̇
πρὸς ὄλ ἰ γον ἐ σι τὸ ζῆν, τὸ τέ λος ὁ χρόνος ἀπαι τεί.

2) Neumy

- Jsou grafické značky, znaménka a symboly
- Zpravidla stojí nad textem
- Od 9. století sloužily k notaci a následné interpretaci melodických útvarů gregoriánských zpěvů a příležitostně také k zápisu světských i duchovních melodií mimo těch liturgických
- Znázorňovaly pouze výšku tónů, ne jejich délku

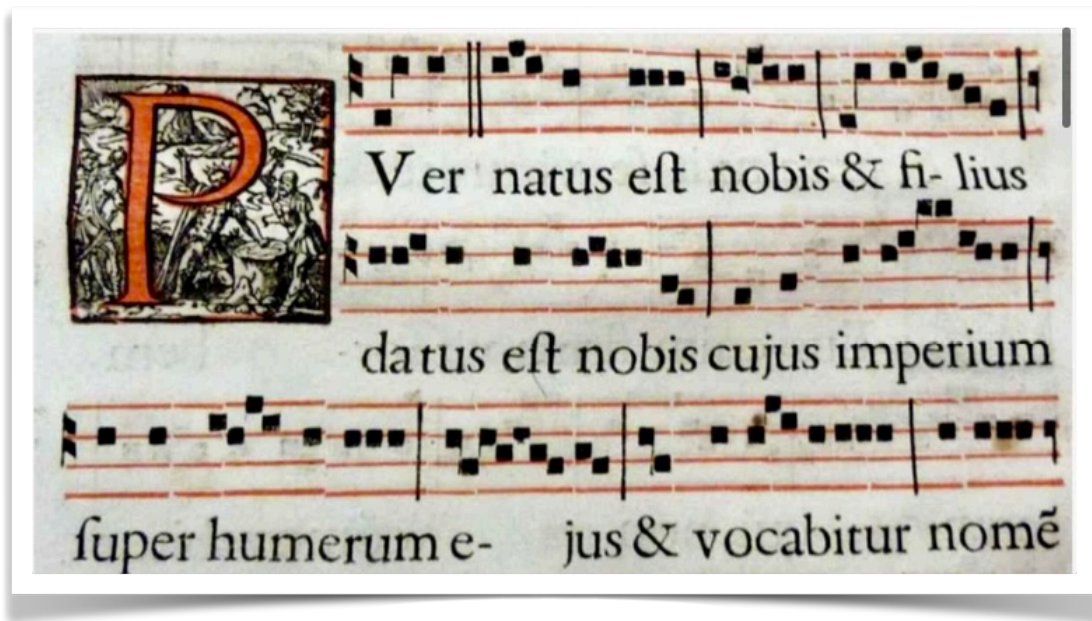
- Jde o první předchůdce moderní symbolické hudební notace

3) Chorální notace

- Během 10. a 11. století dochází k postupnému zdokonalování neumatické notace
- Vzniká potřeba jasněji zaznamenávat vztahy mezi tóny (intervally), délka tónů byla dána pouze přibližně - záleželo na tradici i citu a praxi zpěváků
- Pro zřetelnější záznam výšek jednotlivých tónů vzniká **notová osnova** - za vynálezce notové osnovy je považován italský mnich Guido z Arezza
- Znak vzniklé z neum umístěných na linky do notové osnovy měly čtvercový nebo kosočtvercový tvar

4) Mensurální notace

- Se vznikem vícehlasu vzniká potřeba zápisu délek not
- Mensurální notace je systém hudebního zápisu používaný v evropské vokální polyfonní hudbě od druhé poloviny 13. století do do doby kolem roku 1600
- Mensurální notace již zaznamenává jak výšku tónu tak jejich délku

	duplex longa	longa	brevis	semi-brevis	minima			
Mensural notation (-1450)								
Mensural notation (1450-)								
Modern notation								

5) Moderní notace

- Vzniká na konci renesance, ustálila se v období klasicismu a je používána do dnešní doby
- Vznik taktových čas (značí hudební výrazový prostředek - metrum)

Ave Maria

transcription for piano solo
by Fabrizio Ferrari
edited by
Oriol López Calle

for piano solo*

C. Gounod (1818-1893)

Andante

p sempre legato

F#m *F#m *F#m *F#m *

F#m *F#m *F#m *F#m *

F#m *F#m *F#m *F#m *

F#m *F#m *F#m *F#m *

F#m *F#m *F#m *F#m *

*originally for voice and piano

www.virtualsheetmusic.com

Přehled vývoje českého pravopisu

- První české písemné památky pocházejí z období kolem 12. století - vepsány v latinských rukopisech
 - bohemika
 - glosy
 - přípisky
- Nejstarší české zapsané věty dochovány v zakládací listině litoměřické kapituly z poč. 13. stol.
Pauel dal gest plofscoucih zemu Wlah dalgest dolaf zemu bogu ...
- Text psán tzv. primitivním pravopisem

1) Primitivní pravopis

- hlásky, které byly vlastní češtině, ale neexistovaly latině byly nahrazeny latinskými hláskami, které byly zvukově nejbližší

2) Pravopis spřežkový

- začíná se objevovat již během 13. století
- označení hlásek, které v latině neexistovaly tzv. spřežkami (spojování/kombinace dvou i více písmen)
- Spřežkové pravopisy byly poměrně komplikované a nejednotné
- Dnes jediná dochovaná spřežka v češtině - ch
- Př. české písně *Hospodine, pomiluj ny* a *Svatý Václave*
- Rozlišujeme:

I. Starší spřežkový pravopis

- od poč. 14. stol., poskytoval jednotné čtení, ale byl komplikovanější pro zápis

II. Mladší spřežkový zápis

- zjednodušil psaní, ale pozbyl původní jednotné čtení

Příklad: slovo čas napsané starším spřežkovým zápisem - chzazz, mladším spřežkovým zápisem - czaʃf

Charakteristické rysy staršího spřežkového pravopisu

grafém (s případnými alografy)	foném	příklady	transkripce
<i>cz</i>	<i>c</i>	<i>otecz</i>	<i>otec</i>
<i>chz</i>	<i>č</i>	<i>chzazz</i>	<i>čas</i>
<i>zz</i>	<i>s</i>	<i>zzam, zzie</i>	<i>sám, sě</i>
<i>ff, f</i>	<i>š</i>	<i>lepffim, wfem</i>	<i>lepším, všem</i>
<i>z</i>	<i>z</i>	<i>wzhoru, mezi</i>	<i>vzhóru, mezi</i>
<i>s, f</i>	<i>ž</i>	<i>siwot</i>	<i>život</i>
<i>rs, rf, ojedinele rz</i>	<i>ř</i>	<i>morse, hrziech</i>	<i>moře, hřiech</i>
<i>ch</i>	<i>ch</i>	<i>ducha</i>	<i>ducha</i>
<i>ie, ye</i>	<i>ě, ie</i>	<i>wiecez, chtyel</i>	<i>viece, chtěl</i>
<i>c zvl. před a, o, u, r</i>	<i>k</i>	<i>cozztelu</i>	<i>kostelu</i>
<i>g</i>	<i>j</i>	<i>gedno, gmagie</i>	<i>jedno, jmajě</i>
v přejatých slovech	<i>g</i>	<i>z galiley</i>	<i>z Galiley</i>
<i>w, ojedinele u</i>	<i>v</i>	<i>wffelikā, sŷuotēm</i>	<i>všelikā, životem</i>
<i>u, v</i>	<i>u</i>	<i>uteczī, vzrsie</i>	<i>utěci, uzřě, tj. uzřel</i>

Charakteristické rysy mladšího spřežkového pravopisu

grafém (s případnými alografy)	foném	příklady	transkripce
<i>cz</i>	<i>c, č</i>	<i>czo, czas</i>	<i>co, čas</i>
<i>s, f</i>	<i>s, š</i>	<i>fama, hruška</i>	<i>sama, hruška</i>
<i>ss, ff</i>	<i>s, š</i>	<i>nebeffa, maff</i>	<i>nebesa, máš</i>
<i>rz, rf, rs</i>	<i>ř</i>	<i>przied, prfied</i>	<i>přěd</i>
<i>z</i>	<i>z, ž</i>	<i>iazik, kdyz</i>	<i>jazyk, když</i>
<i>w, méně v, u</i>	<i>v</i>	<i>welmy, velmi, ziuota</i>	<i>velmi, života</i>
<i>u, méně w, v</i>	<i>u</i>	<i>druhé, wytyty, vcho</i>	<i>druhé, ujíti, ucho</i>

3) Diakritický pravopis

- Na počátku 15. století se ve spise *De orthographie Bohemica* (1406) objevuje návrh na změnu pravopisu - tzv. diakritických pravopis
- Dílo je připisováno Janu Husovi
- Pro záznam měkkých souhlásek jsou spřežky nahrazeny tečkou nad písmenem (punctus rotundus)
- Délka samohlásky se označuje čárkou nad písmenem (virgule)
- Zachovává se spřežka *ch* a grafém *w*
- Zaměnitelnost grafémů *i* a *y* je zrušena
- Návrh je dílem jedince, tento grafický systém se ujímal pouze velmi pozvolna a užíval se souběžně s pravopisem spřežkovým

4) Bratrský pravopis

- po vynálezu knihtisku (1447/8) se v tištěných dílech postupně ustálil tzv. bratrský rukopis
- Byl převážně diakritický se zachováním několika spřežek
- Původní tečka nad měkkými hláskami se změnila na háček - *č, d', ň, ř, t', ž*
- Písmeno *š* se psalo většinou pouze na konci slova, jinak se psalo spřežkou *ff*
- Grafém *ě* se začal používat dnešním způsobem
- Délka samohlásek se označovala čárkou, kromě *ů* vzniklého (monoftongizací) z původního *ó* - *uo* - *ů* (*vól*- *vuol*- *vůl*)
- 16. století - humanismus, rozvoj knihtisku, J. A. Komenský, Beneš Optát, Jan Blahoslav,

- Bible Kralická - vzor spisovné češtiny
- 17. století - zpomalení vývoje, barokní čeština, germanizace
- Konec 18. století - zrušení nevolnictví, počestění měst, vznik národního obrození

5) Obrozenecké úpravy pravopisu

- Snaha o kodifikaci a reformu českého jazyka
- Prosadila se gramatika Josefa Dobrovského
- Dal podnět k tzv. analogické úpravě pravopisu (tradiční ypsilonisté stáli proti novátorských jotistům)
- Analogická úprava
 - zavedení psaní i/y v koncovkách podle analogie (př. kosi jako páni (1. pád), kosy jako pány (4. pád))
 - Po souhlásce c pouze i, po obojetných s, z se psalo i/y podle původu slova (dříve se po těchto souhláskách psalo pouze y)
- Skladná úprava
 - Byla provedena r. 1842 z popudu P. J. Šafaříka a F. Palackého
 - Grafémy j a g byly nahrazeny písmeny í a j, protože se takto i vyslovovaly (př. gegj - její)
 - Poslední zásadní úpravy pravopisu byly provedeny v polovině 19. století
 - w bylo v domácích slovech nahrazeno v
 - Psané au vyslovované jako |ou| se jakou ou začalo i psát
- Během 19. století se na základě těchto obrozeneckých úprav pravopis ustaloval
- 1902 vyšla první oficiální pravidla českého pravopisu (J. Gebauer)

Aktivity k tématu

1) Přípravná fáze

- Žáci si již dříve prošli zkušeností, kdy se snažili vymyslet svůj vlastní způsob zápisu nebo i jiný způsob předání sdělení (čehokoliv). Mě osobně napadá, že například v matematice by žáci měli být nejdříve vedeni k tomu, aby si množství, počet něčeho zažili, ošahali. Nejprve žák píše čárky, počítá jablka, kamínky, kaštiny, dělá kroky atd. Až později se tuto svoji zkušenost naučí zapisovat abstraktně pomocí číslic. Ne obráceně, jak tomu někdy bývá. Je důležité, aby si o určitých číslech

vybudoval žák nejprve konkrétní představy a ty se později naučil nejprve nějak podle sebe a potom již i kodifikovaným způsobem zapsat.

- Podobně je to i u zápisu not. Žáci se učí, na jaké lince leží jaký tón, ten tón umí třeba pojmenovat, ale vlastně je jim to k ničemu, protože nemají vybudovanou žádnou představu o tom tónu. Často neznají už žádné vztahy mezi tóny a neumí je vlastně ani nijak použít. Proto je vedeme nejprve k tomu, aby zkoušeli zpívat i hrát bez nutnosti umět noty. Hrají a zpívají zpaměti, později vymýšlí oni nebo my triviální způsoby zápisu, který rychle pochopí a zvládnou. Na základě toho si zdokonalují hudební představy i hudební myšlení.
- Dále mě napadá, že je dobré žáky vést k tomu, aby uměli pantomimicky něco ztvárnit nebo i pomocí symbolů něco zaznamenat.
- Nebo je dobré, aby se žáci seznámili s tím, jak se dorozumívají hendikepovaní. Nevidomí čtou pomocí Braillova písma, neslyšící se dorozumívají pomocí znakového jazyka. Můžeme žákům přinést napsaný text v Braillově písmě a oni si ho zkusí dešifrovat. Nebo existuje zajímavý profil na Instagramu (Ne)slyším, kde se snaží dvě kamarádky přiblížit svět a hlavně způsob komunikace neslyšících poměrně zajímavou formou. Žáci se mohou na pro ně atraktivní platformě naučit, jak se řeknou pomocí znaků gest jednotlivá slova i věty. Na tomto profilu se žáci mohou dozvědět třeba to, že i v rámci znakového jazyka existují různé dialekty. Jinak se např. znakuje slovo Vánoce v Čechách a jinak na Moravě.
- Dále pak existuje Morseova abeceda či lze jinými způsoby šifrovat písmo. Pokud se máme zabývat vývojem zápisu českého jazyka či vývojem hudebního zápisu je dle mého názoru velmi důležité, aby žáci měli svoji vlastní procesuální zkušenost s tím, že byli v situaci, kdy potřebovali vymyslet nebo naopak dešifrovat způsob zápisu/nějakého sdělení.

2) Práce ve skupinách - vývoj způsobu zápisu hudby

- Pokud jsme si výše zmíněným základem (zkušeností) prošli, v rámci hodin hudební výchovy se v pátém ročníku zabýváme nástinem vývoje zápisu hudby.
- Žáci se rozdělí do skupin. Každá skupina dostane ukázky hudebního zápisu z historie (Seikilova píseň, neумы, příklady chorální notace, menzurové notace i moderní notace). Jejich úkolem je jednotlivé způsoby zápisu hudby (na podkladě toho, co o notovém zápisu již vědí) okomentovat. Snaží se formulovat, co je na nich zvláštního a pokusit se je seřadit, jak šly podle nich vývojově za sebou.
- Žáci na základě ukázek zkoušejí vydedukovat proč a jak to asi bylo zapsáno nejprve tímto způsobem a až později jinak. Všechny jejich odpovědi nemusí být správné, žáci mohou hádat,

mohou si domýšlet, mohou vymýšlet svoje vlastní teorie (některé mohou být samozřejmě nesprávné).

- Cílem aktivity je, aby se žáci seznámili s různými historickými podobami hudebního zápisu a vymysleli svoji pokud možno přesvědčivou teorii, jak to mohlo asi být (žáci rozvíjejí fantazii, kreativitu i schopnost dedukce a hledání souvislostí). Správné řešení si společně na závěr samozřejmě řekneme - jednotlivé způsoby zápisu historicky seřadíme, pojmenujeme a potvrdíme nebo vyvrátíme to, co žáci správně/nesprávně odvodili.

3) Píseň Hospodine, pomiluj ny

- V další hodině dostane každý žák ukázkou záznamu písně Hospodine pomiluj ny.²

- Z toho, co se dozvěděli v minulé hodině se snaží určit o jaký notový zápis jde (noty mají kosočtvercový tvar, nemají nožičky, všechny jsou stejné, nejsou zde taktové čáry, je zde notová

² <https://www.inadhled.cz/zajimavosti/dejiny-naroda-ceskeho-hospodine-pomiluj-ny/>

osnova s čtyřmi linkami - noty zde značí výšku tónu, ale ne rytmus ani metrum, jedná se o chorální notaci).

- Dále se zaměříme na text. Žáky vyzveme, jestli jsou schopni přečíst alespoň nějaká slova. Poté jim předložíme pouze text (původní a transkripci).

**Hospodyne, pomyluy ny!
Yezukryfte, pomyluy ny!
Ty, spase wšseho myra,
spafyz ny y vflyšfyz,
hospodyne, hlafsy naffye!
Day nam wšfym, hospodyne,
zyzsn a myr w zemy!
Krleff! Krleff! Krleff!**

*Hospodine, pomiluj ny!
Jezukriste, pomiluj ny!
Ty, spase všeho mira,
spasiž ny i uslyšiž,
Hospodine, hlasy naše!
Daj nám všem, Hospodine,
žizn a mír v zemi!
Krleš! Krleš! Krleš!*

- Žáci mají porovnat tehdejší způsob zápisu s dnešním. Co se psalo jinak? Co to byla spřežka?
- Žáci se zabývají obsahem. Co znamená výraz pomiluj ny, spase všeho mira, žizn a Krleš?
- Žáci se pokusí přeložit celý text do dnešního jazyka a říct vlastními slovy, o co v textu vlastně jde?
- Zmíníme některá fakta o písni, aby se žáci dozvěděli odpovědi na tyto otázky:

1. JAKÝ MÁ CHARAKTER PÍSEŇ HOSPODINE, POMILUJ NY?
2. JAKÝM JINÝM ZPŮSOBEM MŮŽEME NAZÝVAT HOSPODINA?
3. Z JAKÉHO JAZYKA POCHÁZÍ VÝRAZ KRLEŠ?
4. DO JAKÉHO STOLETÍ PATŘÍ TATO PÍSEŇ?
5. PŘI JAKÝCH PŘÍLEŽITOSTECH BYLA PÍSEŇ ZPÍVÁNA?
6. KAM JI ZAŘADIL CÍSAŘ KAREK IV.?

- Můžeme zmínit další naše slavné chorály - Sv. Václave, Ktož sú boží bojovníci
- Na závěr si píseň poslechneme³.

³ dostupné např. zde: <https://youtu.be/uP0-XSESMpo>

- S hudebně zdatností třídou se můžeme pokusit si píseň zazpívat.⁴

930A – Hospodine, pomiluj ny

Hos-po-di-ne, po-mi - luj ny! Je-zu Kris-te,
po-mi - luj ny! Ty, Spase vše - ho mi - ra,
spa-siž ny; i u - slyš, Hos-po-di - ne,
hla - sy na - šě! Daj nám všem, Hos-
po - di - ne, žizň a mír v ze - mi!
Kr - leš! Kr - leš! Kr - leš!

Hospodine, pomiluj ny! / Jezu Kriste,
pomiluj ny! / Ty, spase všeho mira, / spasiž
ny; i uslyš, / Hospodine, hlasy naše! / Daj
nám všem, Hospodine, / žizň a mír
v zemi! / Krleš! Krleš! Krleš!

⁴ převzato z: <https://kancional.cz/930C>

Použité zdroje

[https://cs.wikipedia.org/wiki/Notace_\(hudba\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Notace_(hudba))

<https://prezi.com/szlr8dru4gru/vyvoj-hudebni-notace/>

https://cs.wikipedia.org/wiki/Český_pravopis

http://www.bohemistyka.pl/artykuly/2008/ART_Pleskalova.pdf

<https://www.czechency.org/slovník/SPŘEŽKOVÝ%20PRAVOPIS>

<https://www.inadhled.cz/zajimavosti/dejiny-naroda-ceskeho-hospodine-pomiluj-ny/>

<https://kancional.cz/930C>

<https://youtu.be/uP0-XSESMpo>